

Erfgoednummer: L23

Gebied tussen de Eem en de Birk

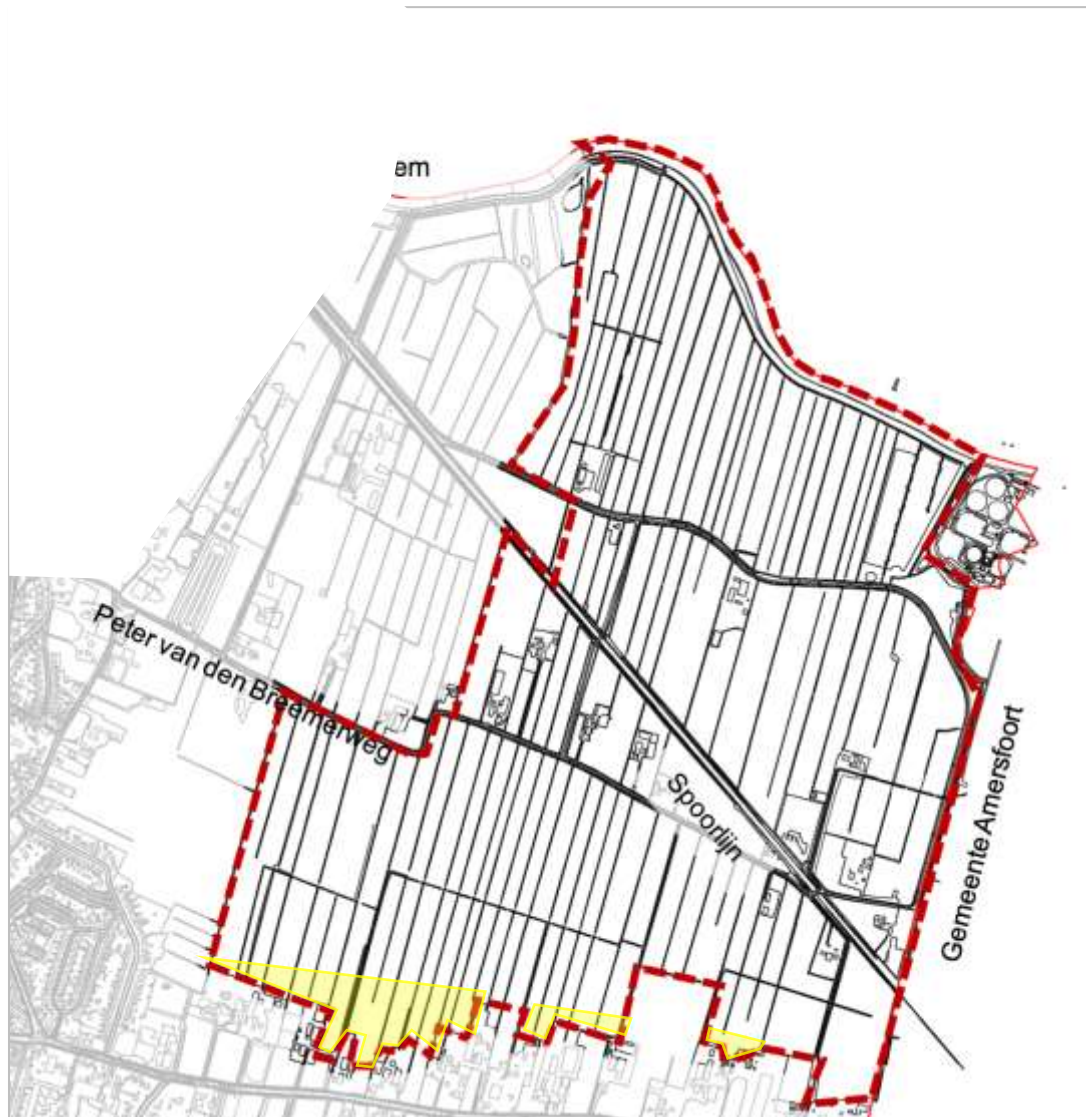
Landschapstype: Hollandveen open structuur – Hollandveen met halfopen structuur – beekdalen en broeken – Historische kern met huispercelen

Feitelijke gegevens

Adres: Gebied tussen de Eem en de De Birk, zoals volgens kaart

Waardering: Hoog

Datering: Vanaf de middeleeuwen

Begrenzingskaart omschreven gebied. De geel gemarkeerde stukken vallen binnen het gemeentelijk beschermd dorpsgezicht De Birk dat grotendeels ten zuiden van dit deelgebied ligt.

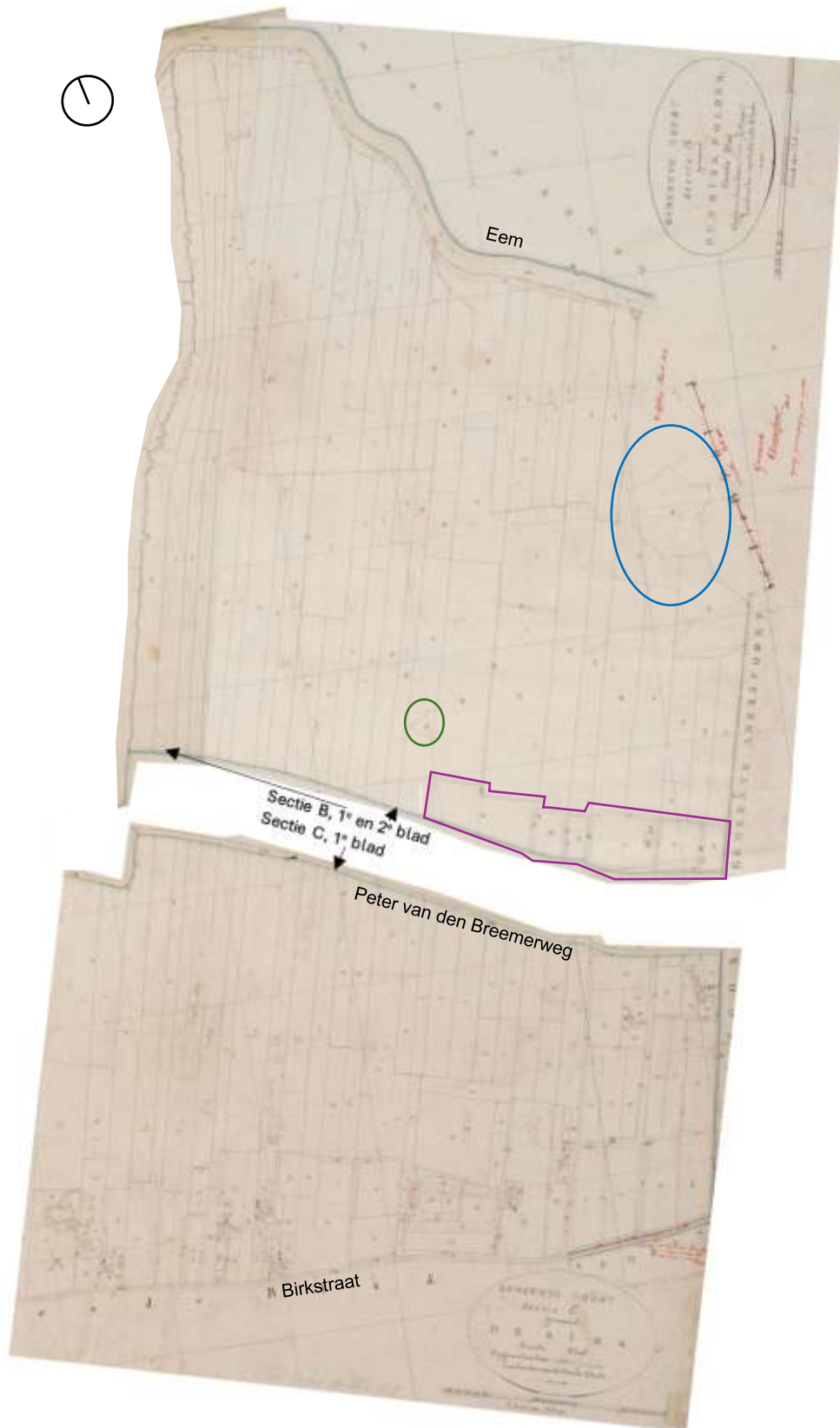
Stedenbouwkundig-landschappelijke ontwikkeling

De Eemvallei verandert zo'n vier eeuwen voor aanvang van onze jaartelling door klimatologische veranderingen in een groot moerasgebied. Een gebied dat zo drassig en diep is, dat men in documenten lang spreekt over een 'see', die slechts wordt doorkruist door enkele veenstroompjes. Dat leidt ertoe dat de ontginning van dit gebied niet direct ter hand wordt genomen, maar langer dan andere gebieden rondom Soest als woeste gronden blijft liggen. Vanaf de 10de eeuw pakt de bisschop van Utrecht de ontginning van de Eemvallei grootschalig aan. De rivier de Eem wordt de

ontginningsbasis van waaruit zowel in zuidelijke richting als in noordelijke richting wordt gestart met de ontginningen. In Soest ligt dat net iets anders. Daar vindt de ontginning juist plaats vanuit De Soester Eng en de oude verbindingswegen vanaf Soest richting Amersfoort en Amsterdam. De straat De Birkst vormde de ontginningsas voor de ontginningen vanaf daar tot aan de Eem. Het gebied kreeg de naam Middelwijk. Ook de Peter van den Breemerweg kwam tot stand als achterkant van de ontginningen van de Birkst en vanaf daar volgde de ontginning tot aan de Eem zijn weg. Het Kerkepad was het tweede ontginningslint richting de Eem. De knik in de verkaveling kan zowel het gevolg zijn van de kromming van de Eem, als een pauzemoment in de realisatie van de ontginning. Hierdoor is een meer waaivormig strokenpatroon ontstaan. Vanaf het in 1239 verbrede Oude Grachtje werd ook een deel van de Eemvallei ontgonnen door de aanleg van 5 kilometer lange percelen, de Langeindse Maten geheten (bron: Blijdenstijn 2017, p. 381, 391 – 392). Dit gebied is tegenwoordig grotendeels opgenomen in de bebouwde kom van Soest. De ontwikkeling van het gebied tussen de Birkstraat en de Eem kan niet los worden gezien van het buurtschap De Birkst (zie Factsheet De Birkst). Vermoedelijk waren de percelen tussen de Eem en de duinen verdeeld onder de eigenaren van de boerderijen aan de Birkstraat, waarbij de landerijen een langgerekte strook vormden die doorliep vanaf de Eem tot aan de duinen. Het gebruik werd bepaald door de ligging. De akkers ten zuiden van de Birkstraat, de weilanden ten noorden daarvan en de hooilanden nog dichterbij de Eem tot aan de oevers.

Kaartje van de ontginningen in het gebied tussen de Eem en de dorpskern Soest – De Birkst.
 Felblauw – ontginning vanuit de Birkst. De Peter van den Breemerweg was een tijdelijke tussenstop (oranje pijlen). De tweede fase van de ontginning achter De Birkst werd vanuit de Peter van den Breemerweg voortgezet.
 Paars – Ontginning vanuit de Kerkebuurt tot aan de Eem.
 Donkerblauw – Ontginning van de Korte Brinkweg / Grote Melmweg. De tweede fase werd vanaf de Breemeent (gele pijlen - zijrand oudere ontginning) doorgezet.
 Rode pijlen – richting van de ontginning.

Het omschreven gebied valt binnen drie verschillende kadastrale kaarten: Sectie B, 1° en 2° blad en Sectie C, 1° blad. Het gebied laat lange, smalle percelen zien met een grofweg noord-zuid oriëntatie. De ontginning vond plaats vanuit De Birk en ging na een tussenstop ter plaatse van de Peter van den Bremerweg door richting Eem. Akkerlanden zijn paars gemarkeerd en bos groen. Een onregelmatige beekdalontginning ligt aan de noordoostzijde van het gebied (blauw gemarkeerd).

De bebouwing van het buurtschap De Birkt concentreerde zich rondom de Birkstraat. De fysisch geografische opdeling van het landschap, waarop het buurtschap gevormd is, droeg bij aan de naamgeving van de wegen in het gebied. Het deel ten noorden van de Birkstraat wordt Lage of Neder Birkt genoemd. Dit deel dat tot aan de Eem doorloopt, ligt op de veen- en kleigronden van de Eemvallei. Het deel ten zuiden van de Birkstraat wordt Hoge of Boven Birkt genoemd. Een verwijzing die voortkomt uit de ligging van dit deel van het buurtschap op de flank van de Heuvelrug. De verschillende liggingen leiden tot andere fysieke karakteristieken. Dat is ook terug te zien in het gebruik van de twee wegen die door het buurtschap heen liepen. De huidige Peter van den Breemerweg, die voorheen ook wel Benedenweg, Lage Birkseweg, Neerweg of Zwarteweg werd genoemd, lag laag in het landschap (meer richting de Eem). Hierdoor was deze in de winter vaak slecht begaanbaar. De tweede doorgaande route door het buurtschap is de Birkstraat. Ook deze straat kende verschillende namen, zoals de Turfweg, Bovenbirkseweg en Bovenweg. Vanwege de hogere ligging was deze gedurende het hele jaar door begaanbaar.

Grondgebruik

Op basis van de kadastrale minuutkaarten kan meer inzicht verkregen worden in het gebruik van de gronden. Ten zuiden van de Peter van den Breemerweg is in 1832 vooral akkerland, bos en weiland gelegen in een brede mix. Ten Noorden van de Peter van den Breemerweg bestaan de gronden vooral uit wei- en hooiland. Slechts een enkel, klein perceel is in gebruik als bos. Dit zal zijn gegaan om hakhoutbossen van bomen die goed tegen water konden (wilgen, elsen). Daarnaast zijn er enkele akkers aanwezig. Rondom de akkers zijn kaden en ringsloten aangelegd. Deze hadden waarschijnlijk als functie het gebiedje droger te krijgen. Het is daarmee een afwijkende structuur binnen de ontginning, die later ook weer verdwenen is. Geheel in het noordoostelijke puntje van het gebied lag, grotendeels op Amersfoorts grondgebied, een onregelmatige beekdalontginning. Slechts een klein stukje ervan lag op het grondgebied van Soest. Het gebied was op de Peter van den Breemerweg na niet doorsneden door infrastructuur. Er liepen waarschijnlijk wel paden, maar deze waren van ondergeschikte aard. Aan de oostzijde liep wel een steeg, de Isseltsche Steeg (en latere A.P. Hillhorstweg). Aan de zuidzijde van de Peter van den Breemerweg en grofweg tot aan de eerste 400 meter ten noorden van deze weg, hadden sommige percelen een beplanting op de randen van de percelen. Hierdoor zal het landschap hier een meer gesloten karakter hebben gehad dan dichterbij de Eem toe, waar deze bomen niet meer te vinden waren.

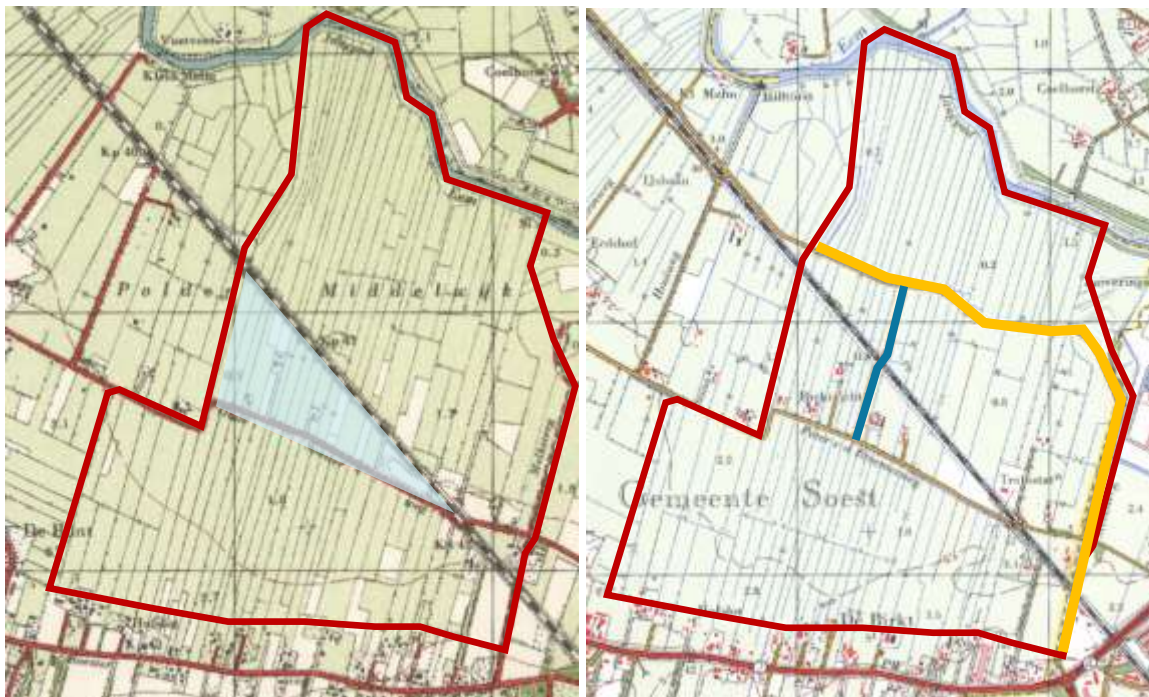

Linksboven – Militaire topografische kaart 1850 (topotijdreis.nl). Het agrarische gebied wordt slechts doorsneden door de Peter van den Breemerweg.

Rechtsboven – Topografische kaart 1875 (topotijdreis.nl). De in 1874 aangelegde spoorlijn is nu een tweede infrastructuur die dwars door het gebied gaat. De Isseltsche Steeg (paars gemarkeerd) aan de oostkant tekent zich ook beter af. Ten zuiden van de spoorlijn zijn de percelen voorzien van bomen op de perceelsranden (gele markering).

Een belangrijke ontwikkeling, die veel invloed heeft gehad op het gebied is de aanleg van de spoorlijn tussen Amsterdam en Amersfoort, geopend op 10 juni 1874. Het op een laag dijkje gelegen tracé vormt een scheidslijn tussen het noordelijke en het zuidelijke deel van de ontginning. Dit spoor deed Soest zelf niet aan, maar heeft wel een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de Eemvallei en de dorpen en steden op de Utrechtse Heuvelrug. Een aftakking naar Soest werd bijna 25 jaar later aan de westzijde van de gemeente gerealiseerd.

Tot na WOII verandert er eigenlijk nauwelijks iets aan het landschap binnen dit gebied. Geleidelijk aan verandert het gehele gebied in weidegebied en verdwijnen de laatste akkers en bosjes. Verder verplaatst er een keer een kavelsloot of deze wordt gedempt. Het betreffen voornamelijk kleine ingrepen die geen ruimtelijk effect hebben op de beleving en ruimtelijke kenmerken van het gebied. Pas tegen de jaren 60 verdwijnt het overgrote deel van de perceelsrandbeplanting en wordt het gebied verder geopend. Langs de P. van den Bremerweg komt een enkele boerderij erbij, die op enige afstand van de weg komt te liggen, maar ten zuiden van de spoorlijn blijft. Het ontstaan van deze boerderijen zegt iets over de opsplitsing van de percelen. Waar deze eerder bij de bebouwing aan de Birkstraat hoorde, worden deze nu verkocht aan nieuwe boeren/ gebruikers. Eind jaren 60, begin jaren 70 wordt het gebied verder ontsloten. Dit gebeurt door de aanleg van extra infrastructuur in de vorm van de A.P. Hillhorstweg en de Spiekerweg. Hierbij wordt de Isseltsche Steeg bij de A.P. Hillhorstweg getrokken. Langs deze weg komen tegen het einde van de 20ste eeuw enkele woningen te staan. In het kader van de aanleg van deze wegen is langs de Spiekerweg een laanbeplanting aangebracht. Deze is ook waarneembaar langs de Peter van den Bremerweg, maar deze dateert waarschijnlijk al van voor die tijd en behoort tot de historische beplantingkenmerken van het gebied. In deze periode verdwijnt ook zo goed als de laatste beplanting op de perceelsranden van de weilanden en kent het gehele gebied een eenduidige inrichting met open wei- en hooilanden.

Linksboven – Topografische kaart 1960 (topotijdreis.nl). De veranderingen in het gebied zijn nauwelijks zichtbaar. Slechts enkele boerderijen in de driehoek Spoorbaan – Peter van den Bremerweg (blauw gemarkeerd) maken het verschil. Rechtsboven - Topografische kaart 1972 (topotijdreis.nl). De aanleg van de A.P. Hillhorstweg (oranje) en de Spiekerweg (blauw) zorgen voor een betere ontsluiting van het gebied.

In het noordoostelijke puntje van het gebied is op Amersfoorts grondgebied gedurende de jaren 60 een rioolwaterzuivering gebouwd, op de plaats van de onregelmatige beekdalontginning. Op Soests grondgebied ligt dan nog slechts een kleine restant. Net ten noorden van de kruising spoorbaan – Peter van den Bremerweg ligt een trafostation. Als gevolg hiervan zijn in het gebied hoogspanningsmasten geplaatst. Hoewel deze op kaartbeeld geen impact hebben is dat ruimtelijk gezien wel het geval.

In de structuur van het gebied is tot op heden verder weinig veranderd. De historische verkavelingsstructuur is zo goed als geheel behouden gebleven en er heeft geen grootschalige

Het huidige beeld van het gebied vertoont veel historische kenmerken. Op sommige plekken is nog beplanting van de perceelsranden aanwezig (groen gemarkeerd).
(foto Google Earth 2024)

bebouwing plaatsgevonden. De grootste veranderingen die hebben plaatsgevonden zijn de verandering van het gebruik van de percelen. Waar dat van oudsher gemengd was, met akkers, bos, hooi- en weilanden, komen tegenwoordig alleen nog die laatste twee voor. Slechts op enkele plekken is nog beplanting aanwezig op perceelsranden. Beplanting is verder alleen nog in het talud van de spoorbaan te vinden.

Bebouwing

De bebouwingsdichtheid binnen het gebied is, zoals gesteld, erg laag. Langs de Peter van den Breemerweg en de A.P. Hillhorstweg liggen enkele boerderijen op enige afstand van elkaar. De erven tekenen zich duidelijk af door de aanwezigheid van windsingels. De agrarische bebouwing, in tijdgebonden architectuur en typologie, bestaat uit eenlaags bebouwing onder een kap. Het hoofdgebouw staat meestal haaks op de weg. De bijgebouwen kunnen ook evenwijdig aan de weg staan.

Ruimtelijke Karakteristieken

- Landschappelijke hoofdstructuur van overwegend langgerekte strokenverkaveling voorzien van kavelsloten met een overwegend noord-zuid oriëntatie.
- Open, overwegend in agrarisch gebruik zijnd, landschap, waar her en der restanten van perceelsrandbeplanting te vinden is.
- Vrij zicht op De Birkt vanaf de Peter van den Breemerweg (en vanuit de trein).
- Vrij zicht op de Eemzone vanaf de A.P. Hillhorstweg (en vanuit de trein).
- Boombepanting langs de Peter van den Breemerweg, de Spiekerweg en langs de spoorbaan omwille van verschillende historische achtergronden.
- De Peter van den Breemerweg, G met smal wegprofiel en bermbeplanting, als onderdeel van de historische infrastructuur, die is opgenomen in de huidige inrichting van het landschap:
- De A.P. Hillhorstweg en Spiekerweg als onderdeel van de jonge infrastructuur, die heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van het gebied.
- De spoorweg als onderdeel van de jonge infrastructuur.
- De in het gebied aanwezige ijle bebouwingsdichtheid, als herkenbare enclaves met o.a. houtsingel.

- Kleinschalig en agrarisch karakter van de bebouwing, bestaande uit voornamelijk één bouwlaag onder een kap. Agrarische bijgebouwen vaak grofkorrelig.

Linksboven – Het open landschap heeft op sommige plekken nog beplanting op de perceelranden. De hoogspanningsmasten die vanaf het trafostation aan de spoorlijn komen zijn verstorende elementen in het landschap. A.P. Hillhorstweg gezien richting de Peter van den Breemerweg.

Rechtsboven – Spiekerweg gezien richting De Peter van den Breemerweg. De beplanting van de beide wegen sluit op elkaar aan. Rechts op de foto een duidelijk herkenbaar agrarisch erf met boerderij.

Linksonder – Peter van den Breemerweg gezien richting het westen (kruispunt Spiekerweg)

Rechtsonder – Eemzone gezien vanaf de A.P. Hillhorstweg. Het open grasland verbergt de Eem.

Waardering

Het gebied als geheel heeft een hoge cultuurhistorische waardering. Door het uitblijven van de ruilverkaveling is in nagenoeg het gehele gebied het middeleeuwse langgerekte verkavelingspatroon bewaard gebleven. Hierdoor is de achtergrond van de ontginning in het gebied tastbaar aanwezig. Het feit dat het gebied nog steeds hoofdzakelijk als agrarisch gebied in gebruik is, draagt bij aan deze waardering. De aanwezigheid van de boombeplanting op de enkele perceelsgrenzen in het gebied is van hoge historische waarde omdat dit meer inzicht geeft in hoe het gebied er oorspronkelijk uit heeft gezien en is gebruikt. Binnen het gebied vormt de Peter van den Breemerweg een belangrijk infrastructureel element, dat herinnert aan de ontginning en het vroege gebruik van het gebied. De beplanting langs deze weg is een verwijzing naar het historische gebruik van de wegbermen voor gemeentelijk of privé hakhout. De jonge infrastructuur in het gebied, bestaande uit de spoorlijn, de A.P. Hillhorstweg en de Spiekerweg zijn van belang als relicten van de jonge ontsluiting en ontwikkeling van het gebied. De beplanting langs de spoorlijn en de Spiekerweg is een belangrijke verwijzing naar de landschappelijke inrichtingsideeën uit de tweede helft van de 20ste eeuw. De verschillende bebouwingsenclaves hebben een jongere geschiedenis dan het gebied zelf en dateren van de periode dat de percelen los kwamen te staan van de bebouwing aan de Birkstraat. De jongere agrarische bebouwing is ondersteunend aan de functie van het gebied.

Als laatste heeft de historische spoorlijn een cultuurhistorische waarde als vroege spoorlijn tussen Amsterdam en Amersfoort, die in de regio tot nieuwe ontwikkelingen heeft geleid. De spoorlijn heeft echter voor Soest zelf een ondergeschikte cultuurhistorische betekenis. Voor Soest zelf heeft deze

spoorlijn weinig invloed gehad op de ontwikkeling van het gebied, doordat er geen halte voor Soest was aan deze lijn. Deze bevond zich wel aan een aftakking van deze spoorlijn, waardoor deze lijn indirect wel heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van Soest.

Het beschreven gebied betreft een vrij groot gebied tussen De Birkst en de Eem. Het beslaat samen met de blokverkaveling ten noorden van de Peter van den Bremerweg en het ten westen daarvan gelegen ontgonnen veengebied tussen Eem en de Dorpskern van Soest een breed aaneengesloten stuk van overwegend middeleeuwse verkaveling. De gaafheid ervan is zeer hoog. Dat tezamen met de ligging van Soest op de Heuvelrug en in de Eemvallei maken het gebied ook zeldzaam.

A.P. Hillhorstweg gezien richting spoorbaan. Op de perceelsgrenzen staan enkele kleine boompjes.

Zicht op de bebouwing aan de achterzijde van de Birkstraat. Gezien van de Peter van den Bremerweg.

Bronnen

- Blijdenstijn, R., Tastbare Tijd. Cultuurhistorische Atlas provincie Utrecht, Utrecht 2017
- Derks, G.J.M. en W.A. Heurneman, Soest in de zeventiende en achttiende eeuw, Soest 2010.
- Raap, Tussen Eem en Heuvelrug; een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Soest, deel 1 en 2, Weesp 2014.
- Topotijdreis.nl.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.